ЛЕКСИКОН ЛІБЕРАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІСТА

(Рябчук М. Лексикон націоналіста та інші есеї. Львів : Вид-во Старого Лева, 2021. 216 с.)

Українському й закордонному читачеві добре відоме ім'я Миколи Рябчука, автора численних науково-популярних статей і книжок про становлення громадянського суспільства, націоналізм і націєтворення, посткомуністичні трансформації та постколоніалізм, які й донині жваво обговорюють в інтелектуальній спільноті. Але окрім того, він надзвичайно продуктивно працює у галузі есеїстики, котру друкують на шпальтах гуманітарних часописів («Критика»), респектабельних суспільно-політичних («День», «Дзеркало тижня») і навіть масових видань («Газета по-українськи», «Країна»). Цей пласт його творчості презентований цілими збірками есеїв: «Сад Меттерніха» (2008), «Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки» (2009), «Постколоніальний синдром: спостереження» (2011), «Попереднє життя» (2013), «Сто анекдотів» (2014), «Каміння й Сізіф» (2016).

У 1970-х рр. М. Рябчук писав поезію та прозу, був одним із творців літературного андеґраунду, але згодом, усвідомивши свої можливості, переключився на літературну критику, публіцистику й політологію.

«Змінилося моє середовище, змінився зовнішній світ і внутрішній; я, по суті, почав інше життя, для якого не маю досі адекватного дискурсу – ні в прозі, ані в поезії. Все, що я хочу і можу сьогодні висловити, я висловлюю прямим текстом – у формі статті чи, в крайньому разі, есею – як своєрідної сублімації прози, а ще більше – поезії. Я знаю, як пишеться вірш, оповідання, роман; я відчуваю, що міг би писати їх кожного дня з належною регулярністю; але я знаю також притчу про Моцарта і Сальєрі і знаю, ким можу стати, а ким, на жаль, ні», – зазначає автор у передмові до збірки своїх оповідань часів молодості «Деінде, тільки не тут» (2002).

Письменницький нерв М. Рябчука, однак, не цілком атрофувався: його він сповна реалізував в есеїстиці, промовистим свідченням і підтвердженням чого, зокрема, є найновіша збірка «Лексикон націоналіста та інші есеї» (2021). У передмові до неї автор визнає, що саме есеїстика є його найбільш «сродним» – у термінах Григорія Сковороди – жанром. Хоча він досі не може відмовитися від публіцистики як способу громадянського існування й академічних текстів як фахового заняття. Але якщо наукові статті для М. Рябчука – це радше інтелектуальна розвага на кшталт розв'язування кросвордів чи складання

пазлів, то есеїстика – менш раціональне заняття, що потребує імпровізації та натхнення.

«Есей (в ідеалі) – це чисте мистецтво, гра розуму, змагання ідей та інтерпретацій. Його мета – не довести ту чи ту істину, не утвердити нас у якомусь чіткому переконанні, а радше запропонувати модель постійного сумніву й пошуку, поглиблення власних уявлень про світ і себе в ньому. В цьому сенсі есей завжди іронічний, і так само (само) іронічним зобов'язаний бути автор. Щоразу говорячи "так", він готовий почути "але". А якщо й не почути, то промовити це "але" самому», – саме так М. Рябчук пояснює рецепт ідеального есею.

Хоча, зізнається, йому самому не завжди таланить досягти еталону, бо в легкий есеїстичний текст часом неминуче доводиться вплітати як не злободенну публіцистику, то академічні викладки. Втім, авторові вдається дотриматися розумного балансу, аби не перетворювати есей на наукову статтю чи конференційну доповідь.

До збірки «Лексикон націоналіста» увійшли тексти, котрі спочатку публікували за кордоном. Вони були написані переважно англійською мовою з прицілом на зарубіжну аудиторію. Автор самостійно переклав і адаптував їх для вітчизняного читача. Більшість есеїв українською мовою були опубліковані на шпальтах інтернет-видання «Збруч». Назва книжки – самоіронічна, зізнається М. Рябчук. Із таким же успіхом він міг би назвати її «Лексиконом космополіта», адже космополітичні критики дорікають йому за надмір націоналізму, а націоналістичні закидають космополітизм. При цьому сам есеїст уважає себе ліберальним націоналістом і українським космополітом (з наголосом на слові «український»).

Тематично й концептуально «Лексикон…» складається із чотирьох розділів: «Homo politicus», «Thesaurus Polonia», «Самовизначення» та «In memoriam». Перший блок, напевно, найбільш політичний за звучанням, адже в ньому йдеться про події Майдану 2013–2014 рр., котрий згодом назвали Революцією Гідності. Автор розглядає його як третю спробу українців (після виступів 1991 р. і 2004 р.) довершити оксамитові революції, які наприкінці 1980-х рр. змели авторитарні режими у Східній Європі та повернули їх до демократії та спільного європейського дому. Своїм протестом Україна нагадала світові про те, що люди виходять на вулиці не за асоціацію і торговельну угоду з ЄС чи певного політичного лідера, а за прагнення вільно жити у вільній країні, в такий спосіб нагадуючи Європі саму себе.

Втім, це далеко не очевидний факт не тільки для європейського обивателя, а й для більш, так би мовити, просунутої публіки. Коли

ческа журналістка запитує М. Рябчука: «Як по-вашому, те, що відбувається в Україні, – революція чи путч?», це дуже показово. У них була прекрасна оксамитова революція, у нас – мало не фашистський шабаш на околиці цивілізованого світу. Хоча так само гріх байдужості і зверхності до інших автор убачає й у своїх співвітчизників, які хочуть, аби світ переймався нашими проблемами, співпереживав і допомагав нам, але натомість більшості абсолютно байдуже до того, що відбувається поза Україною.

«Ми можемо й мусимо критикувати Захід за безпринципність і лицемірство, за боягузтво й цинізм – але тільки у поєднанні зі здоровою дозою самокритичності, особистої і національної. Ми не можемо вимагати, наприклад, від Заходу солідарності з нашими політв'язнями у Росії, якщо не виявляємо подібної солідарності з політв'язнями в інших країнах світу. Захід не зобов'язаний перейматися нашим окупованим Донбасом чи Кримом більше, ніж ми самі переймаємося долею окупованого Китаєм Тибету. Ми не можемо докоряти Заходу за фліртування з диктаторськими режимами, толеруючи опортуністичне фліртування власного уряду з подібними персонажами», – зазначає М. Рябчук, звертаючи увагу на моральний аспект питання.

Традиційно вже, як і у збірці «Сто анекдотів», есеїст приділив окрему увагу польській культурі, з якою дуже добре обізнаний і на яку значною мірою естетично й етично взорований. Зокрема автор пише про письменника Чеслава Мілоша й легендарного редактора еміграційного часопису «Культура» Єжи Ґедройця, котрий змінив мислення польських політичних еліт, зробив аксіомою гасло «Немає вільної Польщі без вільної України» та був одним з архітекторів українсько-польського порозуміння. М. Рябчук відзначає суттєвий вплив Першої Речі Посполитої на формування політичної культури в Гетьманщині, що навіть нині корелює з голосуванням на виборах і прихильністю до демократичного та прозахідного вектору розвитку України.

Але водночас, як зауважує автор, «в українському суспільстві є певна нехіть і певна боязнь визнати польські впливи. Нехіть походить з імперської спадщини і проросійських орієнтацій значної частини населення. А боязнь – зі слабкості проукраїнської частини населення та його непевності у власних силах». Польща для України виступає в ролі ще одного значущого «Іншого», паралельно з Росією. Описуючи взаємини трьох народів і держав, М. Рябчук вдається до аналогії П'ятниці та двох його Робінзонів, кожен з яких має щодо аборигена цивілізаторську місію. Проте якщо польський Робінзон уважає українського П'ятницю іншим, то російський – майже своїм, та якщо

П'ятниця надумає протестувати й розповідати, що має власну мову і культуру, його треба перевиховати. Нерідко й П'ятниця вважає, що російський Робінзон ближчий для нього, ніж польський. Цей сюжет есеїст описує, послуговуючись інструментарієм постколоніальних студій.

Як дослідник М. Рябчук багато публікацій присвятив питанню ідентичності, узагальнивши їх у монографії «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Історичні причини та політичні наслідки» (2019), в якій він спирається на праці політологів, істориків і масив соціологічних даних. Натомість як есеїст він відштовхується насамперед від власних спостережень і демонструє, що ідентичність – це не питання землі та крові, а дуже часто – справа особистого вибору. За етнічним походженням людина може бути будь-ким, але якщо вона приймає (і, до речі, не конче практикує) базові цінності етнокультурного ядра держави, то цілком може бути частиною політичної нації.

«Семен Глузман пише і розмовляє лише по-російськи, але вважає себе українцем. Його "українськість" визначається, зрозуміло, не так паспортом, як лояльністю – певним набором ідей, поглядів, цінностей. У Північній Ірландії його можна було б назвати непрактикуючим католиком. Або й узагалі, атеїстом. Але все одно – католицьким. Бо ж конфесія в них, як і мова у нас, – це радше політичний маркер, котрий мало що каже про реальну церковну чи мовну практику, зате дуже багато – про ідентичність», – доходить до парадоксального, проте логічного висновку М. Рябчук.

Заключний блок збірки есеїв присвячений спогадам про приятелів і колег автора. Він, можливо, найбільш інтимний і ліричний, адже в ньому зібрані твори на згадку про тих, кого вже немає серед живих. Ідеться про американсько-українського історика й публіциста Джеймса Мейса, який багатьом українцям відкрив очі на тему Голодомору, поета Григорія Чубая, котрий був гуру для молодого М. Рябчука і прикладом літератора європейського рівня в добу панівного соцреалізму, поета Олега Лишегу і художника Богдана Турецького, також друзів юності, й культуролога Олександра Гриценка. Це живі спогади про живих людей, написані без пафосу й ідеалізації, але із приязню, теплом і щемом.

«Лексикон націоналіста» – зразок якісної, вишуканої української есеїстики, що ввібрала найкращі риси жанру: легкість, невимушеність, жвавість, дотепність, (само)іронічність, полемічність, метафоричність, дискурсивність, глибину аналізу та блискучий літе-

ратурний стиль. Усе це в підсумку гарантує допитливому читачеві захопливу інтелектуальну пригоду й мандрівку сторінками книжки М. Рябчука, що заохочує аудиторію до рефлексії та дискусії. Написані в різні роки і з різних нагод, ці есеї, однак, не втрачають своєї актуальності, як і належить по-справжньому добрій лектурі.

Сергій Шебеліст,
канд. наук із соц. комунік., доцент,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка.